

przemian kulturowo-cywilizacyjnych; 5. wskazanie nowych wartości politycznych, jak np. społeczeństwo obywatelskie, konsumpcjonizm, cyberprezestrzeń.

Zasługują one na uwagę szerokiego kręgu czytelników, zwłaszcza znawców historii XX w. oraz współczesnych wyzwań badawczych przestrzeni bezpieczeństwa.

Andrzej Chodubski

Maciej Szczurowski, *Politics and the Armed Forces. The Poles in the Second World War*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, ss. 297.

Bogaty dorobek naukowy profesora Macieja Szczurowskiego wzbogaca książka opublikowana w 2016 r. w języku angielskim, dotycząca relacji polityki i wojskowości, a w tym losów Polaków w czasie II wojny światowej. W wojnie tej wzięło udział 61 państw (na 67 wówczas istniejących) i ok. 110 mln żołnierzy, 55 mln ludzi zginęło, 35 mln zostało rannych. Ze wszystkich narodów Europy, które zbrojnie walczyły z Niemcami Polska najdłużej stawiała opór (1 IX 1939–9 V 1945 r.), tj. 2078 dni. Utraciła ponad 6 mln obywateli. Straty materialne wyniosły ok. 40% majątku narodowego.

W prezentowanej książce wyodrębniono 13 rozdziałów, poświęconych zagadnieniom: 1. Armia polska w II wojnie światowej. Wprowadzenie do tematu; 2. Kampania wrześniowa. Próba podsumowania; 3. Życie za drutami kolczastymi. Polacy żołnierze internowani i jeńcy; 4. Na ziemi francuskiej. Polityczne i wojskowe uwarunkowania kształtowania Armii Polskiej we Francji; 5. W piaskach pustyni. Polska Samodzielna Brygada w Afryce; 6. Albion (Anglia) pomoc. Polska Armia na terenie Wielkiej Brytanii; 7. W armii Wielkiego Brata. Polskie Siły Zbrojne w Związku Radzieckim 1941–1942; 8. Przez rzeki Babilonu. Polska Armia na Środkowym Wschodzie; 9. 60 kilometrów od Katynia. Bitwa pod Lenino 1 Polskiej Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki; 10. W drodze do Wiecznego Miasta. Legenda i prawda o Monte Cassino; 11. Gorące lato 1944 r. Czy akcja „Burza” była potrzebna?; 12. Wyzwalanie Europy. Walka polskich sił zbrojnych w końcowym okresie wojny; 13. Najlepsi

z najlepszych. Żołnierze i dowódcy polskiej armii w czasie II wojny światowej.

W charakterystyce poszczególnych zagadnień prezentuje się holistyczny ogląd II wojny światowej, w kontekście udziału w niej Polaków. Wskazuje się na agresję Niemiec hitlerowskich na Polskę 1 września 1939 r., która stała się początkiem II wojny światowej. Najeżdźca niemiecki, mimo zdecydowanej przewagi liczebnej i technicznej, poniósł duże straty ludzkie i materiałowe na skutek zdeterminowanego oporu narodu polskiego i jego sił zbrojnych. Wyrazem tego oporu były bitwy na Mazowszu, Pomorzu i Śląsku, przeciwnatarcie polskie nad Bzurą, obrona Wybrzeża, Warszawy, Modlina oraz walki na łuku Wisły i na Lubelszczyźnie. Wobec bierności sojuszników zachodnich i braku realnej pomocy osamotnienia Polska została podbita przez agresora po 35-dniowej kampanii wojskowej.

W rozdziale pierwszym przypomina się ogniwa polityki Niemiec przed wybuchem II wojny światowej, a w tym ich decyzje o odstępowaniu od wykonywania postanowień traktatu wersalskiego. W odniesieniu do Polski zażądano uzyskania zgody na zbudowanie tzw. korytarza, tj. eksterytorialnej linii kolejowej i autostrady łączącej Rzeszę z Prusami Wschodnimi. W zamian proponowano uznanie granicy polskiej z Rzeszą. Na początku 1939 r. Niemcy zażądały zgody na włączenie Wolnego Miasta Gdańska oraz polskiego Pomorza do Rzeszy. 31 sierpnia 1939 r. urządziły prowokacyjny napad na radiostację w Gliwicach (należących wówczas do Niemiec). 1 września 1939 r. armia hitlerowska przekroczyła granice Polski. Liczyła ona na froncie polskim ok. 1,5 mln ludzi; skierowano do działań wojennych 1500 samolotów bojowych; lotnictwo polskie dysponowało 400 samolotami, z tego tylko 44 bombowcami, które odpowiadały ówczesnym wymogom wojennym. W wykładzie wskazuje się ważne ogniwa obrony Polski, jak na Westerplatte, nad Bzurą, na Lubelszczyźnie. 17 września 1939 r. Armia Czerwona przekroczyła granicę wschodnią i zajęła ziemie Zachodniej Ukrainy i Białorusi oraz Białostoczczyznę. Zauważa się, że walka o granice nie była długa, to zaważyło na dalszym przebiegu wojny.

Przypomina się, że w obliczu niezdolności do kierowania walką obronną, polskie władze polityczne i naczelne dowództwo opuściło z 25 tys. żołnierzami kraj. 17 września 1939 r. przekroczy-

ły granicę z Rumunią, gdzie zgodnie z postanowieniem konwencji haskiej z 1907 r. zostali internowani. Przebywali tam przez 17 miesięcy. Rozlokowano ich w 32 obozach. Następnie kierowali się do Francji, w której na podstawie umów polsko-francuskich, zawartych 9 września 1939 i 4 stycznia 1940 r., włączali się w skład tworzonych tam polskich jednostek regularnych. Dowództwo nad formułowaniem tej armii objął gen. Władysław Sikorski. Osiągnęła ona w krótkim czasie ponad 85 tys. osób, usytuowanych w różnych obozach.

Po kapitulacji Francji część armii ewakuowała się do Wielkiej Brytanii, na Bliski Wschód, gdzie utworzono Samodzielną Brygadę Strzelców, która wzięła udział w walce z Niemcami i Włochami w Afryce. Okryła ją sława w walce o Tobruk (sierpień–grudzień 1941 r.).

W prezentacji problemu z dużą starannością ukazano problem tworzenia polskich sił zbrojnych w Związku Radzieckim, w tym 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, która stoczyła bitwę pod Lenino (12–13 października 1943 r.). W prezentacji tworzenia się polskich sił zbrojnych wskazano też na organizację struktur podziemnych. Zagadnienia te ukazano syntetycznie, dostarczając przy tym informacji statystycznych o II wojnie światowej.

W rozdziale drugim, w kontekście uogólniającym, ukazano polską kampanię wrześniową 1939 r. w ujęciu komparatystycznym przedstawiono potencjał obrony Polski, a w tym zagadnienie mobilizacji wojennej. Wskazano najważniejsze bitwy, stanowiące ogniwa walki obronnej. Wskazano zjawiska dezercji i dywersji. Na dużą wagę zasługuje prezentacja problemu internowanych żołnierzy i jeńców polskich. Szacuje się, że doświadczyło tej rzeczywistości ponad 1,8 mln osób. Wskazuje się tu na funkcjonowanie obozów jenieckich, w podziale terytorialnym oraz liczebności w nich jeńców. Analitycznie ukazano też internowanie Polaków w Szwecji, na Węgrzech, w Rumunii, Łotwie i na Litwie. W prezentacji problemu podkreśla się stosunek poszczególnych rządów i społeczeństw do internowanych Polaków.

W rozdziale czwartym książki ukazują się analityczne uwarunkowania polityczne i militarne kształtowania się Armii Polskiej we Francji. W prezentacji tej podkreśla się aktywność polskich władz dyplomatycznych, a w tym tworzących się od września 1939 r. w sytuacji objęcia

obowiązków prezydenta na obczyźnie przez Władysława Raczkiewicza i premiera Władysława Sikorskiego. W pracy scharakteryzowano rzeczywistość tworzenia się Armii Polskiej we Francji oraz jej założenia i plany organizacyjne. W prezentacji problemu autor odwołał się do własnych ustaleń badawczych, takich jak m.in. *Geneza formułowania Armii Polskiej we Francji 1939–1940* („Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2002, nr 7); *Artyleria Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w II wojnie światowej* (Toruń 2001).

Z dużą starannością zaprezentowano tworzenie się Polskiej Samodzielnej Brygady Strzelców Karpaccich oraz jej waleczność w Afryce. Za uważa się, że Włochy po przystąpieniu do wojny starały się opanować region Morza Śródziemnego. Zamierzały przez zdobycie Egiptu zlikwidować bazy angielskie na Bliskim Wschodzie i sięgnąć po kolonie angielskie i francuskie w Afryce. Po upadku Francji Włosi rozpoczęli ofensywę na Egipt od zachodu i od południa z Etiopii. W tej sytuacji Niemcy wysłały na pomoc Włochom do Afryki korpus pancerny. W nurt wojny włączono Polską Brygadę Karpaccą, która po upadku Francji przebywała w Palestynie. Skierowano ją drogą morską do wzmacniania nadmorskiej twierdzy Tobruk. W walkach Włosi utracili wszystkie zdobycze w Afryce. W wykładzie z dużą starannością ukazano udział Polaków w walce o Tobruk, który rozstrzygnął w świecie waleczność Polaków.

Analitycznie przedstawiono w wykładzie problem tworzenia się Armii Polskiej na terenie Wielkiej Brytanii. Organizowano ją na podstawie umowy polsko-brytyjskiej z 5 sierpnia 1940 r. Tzw. bitwa o Anglię od 8 sierpnia 1940 r. trwała z krótkimi przerwami do końca października. W bitwie tej wzięło udział lotnictwo polskie. Po kampanii wrześniowej znaczna ich liczba przebywała we Francji, a po jej podbiciu przez Niemcy przeniosła się do Wielkiej Brytanii. Sławą waleczności okryły się dywizyjony 300, 301, 302 i 303. W 1940 r. utworzono tam 1 Korpus Polski, którego zadaniem była ochrona ok. 200 km pasa wybrzeża w Szkocji. W latach 1942–1944 sformułowano na terenie Wielkiej Brytanii 1 Korpus Pancerno-Motorowy. W jego skład wchodziła 1 Dywizja Pancerna, która walczyła w sierpniu 1944 r. w Normandii, a następnie na terenie Belgii i Holandii. Swoją szlak bojowy zakończyła w maju 1945 r. w Wilhelmshaven.

Przypomina się też, że w Wielkiej Brytanii miała swe bazy polska marynarka wojenna. Miała niszczyciele „Błyskawica”, „Burza”, „Grom”, które skierowano tam 30 sierpnia 1939 r. W czasie wojny admiralicja brytyjska przekazała marynarce polskiej: 6 niszczycieli, 2 krążowniki, 3 okręty podwodne i kilka ścigaczy. Marynarka ta brała udział w walkach na Morzu Śródziemnym i Morzu Północnym. Niszczyciel „Piorun” w 1941 r. przyczynił się do zatopienia na Oceanie Atlantyckim niemieckiego pancernika „Bismarck”.

Starannie uporządkowanej wiedzy o tworzeniu się polskich sił zbrojnych w Związku Radzieckim dostarczono w rozdziale siódmym. Przypomniano, że organizowanie wojsk polskich w Związku Radzieckim odbyło się na podstawie układu z 30 lipca 1941 r. oraz umowy wojskowej z 14 sierpnia 1941 r. zawartych między rządem Związku Radzieckiego a rządem emigracyjnym gen. Władysława Sikorskiego. Na czele Armii Polskiej stanął gen. Władysław Anders. W krótkim czasie liczyła ona ponad 60 tys. żołnierzy. Miała wzięć udział w walkach na froncie wschodnim, jednak względu polityczne doprowadzały do ewakuacji znacznej jej części na Bliski Wschód, co odbyło się w 1942 r. Ewakuacja odbywała się przez Azję Centralną. Ważny punkt ewakuacyjny znajdował się w pobliżu Taszkientu w Uzbekistanie. Wraz z żołnierzami starała się tam ewakuować ludność cywilna, a w tym ponad 3 tys. dzieci.

W prezentacji obecności Polaków na Bliskim i Środkowym Wschodzie ukazuje się utworzenie obozów przejściowych dla ewakuowanych żołnierzy, ludności cywilnej i dzieci. Istotne wyzwania zawierały się w przygotowaniu dla ewakuowanych osób pomieszczeń, żywności, transportu. Tam też przebywali uchodźcy z lat 1939–1941; byli wychodźcami z krajów Europy Środkowej. Rząd polski na uchodźstwie, zabezpieczając interesy ewakuowanych osób, podpisał porozumienie o tymczasowym osiedleniu 20 tys. osób w Afryce Wschodniej, 10 tys. osób na obszarze Półwyspu Indyjskiego. Nowa Zelandia zgodziła się przyjąć 1 tys. dzieci polskich wraz z opiekunami, natomiast rząd w Meksyku wyraził zgodę na przyjęcie 10 tys. osób. Amerykański Czerwony Krzyż zobowiązał się do pokrycia kosztów transportu dzieci polskich do Afryki Południowej. Na początku 1943 r. w przestrzeni bliskowschodniej przebywało ok. 23 tys. ludności polskiej. W wykładzie

dostarcza się usystematyzowanej wiedzy o tworzeniu się sił zbrojnych na Bliskim Wschodzie. Ujawnia się odwołanie do opracowań autorskich, np. *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942–1943* („Przegląd Nauk Historycznych” Łódź 2002, r. 1, nr 2).

W rozdziale dziewiątym prezentowanego studium dostarczono usystematyzowanej wiedzy o tworzeniu się 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w Związku Radzieckim. Wskazano, że po wyprowadzeniu przez gen. Władysława Andersa armii polskiej ze Związku Radzieckiego, przedstawiciele polskiej lewicy społecznej przebywający na jego terytorium podjęli wyzwanie ułożenia stosunków między Polakami i Związkiem Radzieckim na nowych podstawach. W kwietniu 1943 r. założono Związek Patriotów Polskich. W jego programie istotne wyzwanie zawierało się w budowie dobrosąsiedzkich stosunków oraz jak najszybsze zorganizowanie nowej armii polskiej w Związku Radzieckim. W obozie wojskowym pod Sielcami nad Oką, w pobliżu Riazania rozpoczęto formułowanie dywizji im. Tadeusza Kościuszki. 12 października 1943 r. stoczyła ona bohaterską walkę w pobliżu białoruskiego miasteczka Lenino. Pokonali ważne punkty obrony niemieckiej. Wzięli udział w ramach wypierania Niemców przez Armię Czerwoną. W sierpniu 1944 r. w ramach Pierwszej Armii Wojska Polskiego wkroczyli na ziemię polskie.

W rozdziale dziesiątym ukazano udział Polaków w wypieraniu Niemców we Włoszech. Szczególnym jego ogniwem była walka o wzgórze Monte Cassino (wys. 516 m) położone między Rzymem i Neapolą, które było kluczową niemiecką bazą obroną, w ramach tzw. linii Gustawa. 18 maja 1944 r. została ona zdobyta przez Korpus Polski. W wykładzie analitycznie scharakteryzowano walkę oraz jej recepcję międzynarodową.

Złożoną rzeczywistość polityczną, a przede wszystkim wojenną w okresie lipca 1944 r. zaprezentowano w rozdziale jedenastym. Szczególnie dużo miejsca poświęcono powstaniu warszawskiemu (1 sierpnia–2 października 1944 r.), które było akcją zbrojną prowadzoną pod kryptonimem „Burza” kierowaną przez Armię Krajową. Powstanie było gehenną dla ok. 1-milionowej ludności stłoczonej w piwnicach, rowach bez żywności i wody. 15 tys. powstańców zginęło, ponad 6 tys. zostało ciężko rannych, ok. 200 tys. osób spośród ludności cywilnej straciło życie. Więk-

szość budowli w Warszawie legło w gruzach. Zniszczone zostały biblioteki, archiwa, zbiory naukowe, dzieła sztuki gromadzone w ciągu wieków. W wykładzie z dużą starannością wskazano racje polityczne, jakie ujawniły się w 1944 r., w tym o zasięgu międzynarodowym.

Usystematyzowanej wiedzy o udziale polskich sił zbrojnych w końcowym okresie wojny dostarcza się w rozdziale dwunastym. Przedstawiono w nim m.in. informacje o I Dywizji Pancerniej pod dowództwem gen. Stanisława Maczka, która przyczyniła się do odciążenia odwrotu niemieckim dywizjom pancernym. Wskazuje się walki wyzwoleńcze w Anglii, Belgii, Holandii, a w nich bohaterskie postawy żołnierzy polskich, m.in. w walkach o Falaise, Bredę, Axel, Arnhem. W 1944 r. Armia Ludowa (ówczesna I Armia Polska) wyzwalała ziemie polskie; po walkach o wyzwolenie Warszawy (17 stycznia 1945 r.), w lutym 1945 r. przełamała Wał Pomorski. W 1944 r. sformułowano na obszarze Polski 2 Armie Wojska Polskiego. 1 i 2 Armia (ok. 185 tys. żołnierzy) po przekroczeniu Odry, skierowały do Berlina w celu jego wyzwolenia spod władz hitlerowskich, co stało się 8 maja 1945 r. Niemcy podpisały bezwarunkową kapitulację. Cezurę tę przyjęto uznawać za zakończenie działań wojennych w Europie.

W rozdziale trzynastym przedstawiono charakterystykę żołnierzy i dowódców z punktu widzenia strategii i taktyki prowadzenia działań wojennych. W analizie poznawczej autor odwołał się do niektórych ustaleń własnych zawartych w takich opracowaniach, jak: *Słownik biograficzny wyższych dowódców Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945* (Warszawa 1993) oraz *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim 1943–1945* (Pruszków 1996).

W refleksji uogólniającej należy podkreślić, że: 1. w prezentowanej książce dostarcza się przeglądowo i synkretycznie wiedzy o udziale Polaków w głównych zmaganiach wojennych II wojny światowej; 2. w warstwie eksplanacyjnej wskazuje się kontekst polityczny walki i bitew; 3. ujawnia się bohaterstwo Polaków, którzy rozstawiali swą walecznością polskość w świecie; 4. wskazuje się zasługi wielu dowódców oraz ich strategię i taktykę walki z przeciwnikiem wojennym; 5. dostarcza się wiedzy holistycznej o stanie militarnym walczących stron oraz o stratach ludzkich i materialnych. Książka zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelników. Ma charakter przewodnikowy,

ukazujący Polaków w gehennie wojennej oraz w bohaterskiej waleczności.

Andrzej Chodubski

Michał Kubiak, *Polityka społeczna wobec ludzi starszych w Polsce na tle współczesnych przemian społeczno-gospodarczych*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2016, ss. 388.

Rozpoznając globalne problemy współczesnego świata zauważa się istotne przemiany zachodzące w ładzie demograficznym. Obserwuje się szybkie tempo przyrostu naturalnego ludności. Szacuje się, że w każdej sekundzie na Ziemi przybywa troje ludzi. Przyjmuje się, że w 2050 r. będzie na całym globie ok. 8,5–9 mld ludzi. Zwiększa się średnia długość życia. Przewiduje się, gdy obecnie długość życia mężczyzn w Polsce średnio sięga 68 lat, a kobiet 76,5 lat, to w 2050 r. mężczyźni będą dożywać 76,1 a kobiety 82,2 lat. Wpływ na to ma m.in. coraz lepsza opieka medyczna, zwalczanie epidemii, zmniejszanie się śmiertelności niemowląt.

W prezentowanej książce przedstawia się analizę życia ludzi starszych w Polsce, a w tym ukazuje się politykę społeczną wobec seniorów, realizowaną od 1990 r. Istotę problemu poznawczego prezentuje się w czterech rozdziałach zatyłowanych kolejno: 1. Starzenie się społeczeństw i jego konsekwencje; 2. Polityka społeczna w Polsce w okresie transformacji systemowej; 3. Polityka społeczna wobec ludzi starszych – cele i zakres działania; 4. Sytuacja ludzi starszych w Polsce. Jest to logiczny i spójny układ kwestii poznawczych.

W rozdziale pierwszym wyodrębniono analitycznie kwestie: 1. Starość w badaniach naukowych; 2. Progi starości według różnych koncepcji; 3. Zarys teorii starzenia się; 4. Ludzie starzy a struktura demograficzna ludności Polski. Przypomina się tu, że starość jest przedmiotem zainteresowania poznawczego od stuleci. Ludzie starali się dociec przyczyn starzenia się, a też sposobów opóźnienia tego procesu. Wskazywano, że istotny wpływ ma w tym względzie sposób odżywiania się. Starożytni Egipcjanie wskazali, że człowiek ma szansę przeżyć więcej niż 100 lat. Zauważa się, że ludzie starszych ze względu na wiedzę i doświadczenie otaczano dużym szacun-